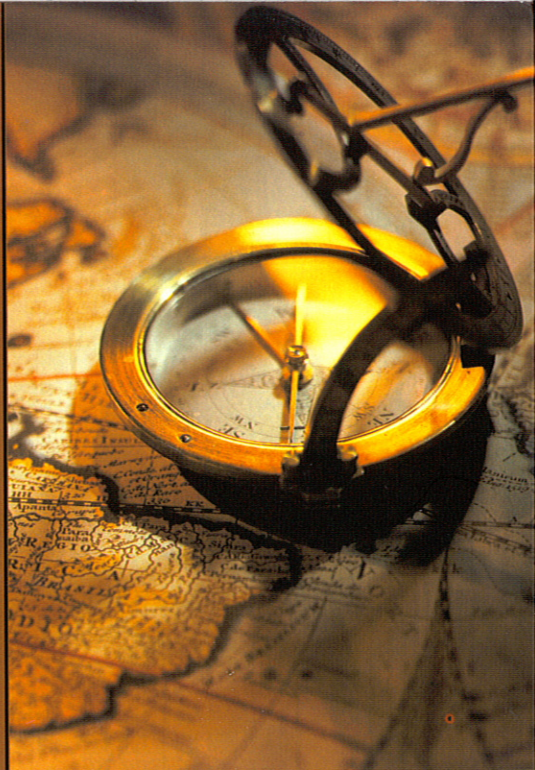

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ
ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

*Επιστημονική επιμέλεια
Χάρης Κατάκη
Αθηνά Ανδρουτσοπούλου*

Με χάρτη και πυξίδα

Αφηγήσεις συστημικής
ψυχοθεραπείας

Ελληνικά
γράμματα

που αγγίζουν την επικαιρότητα, όπως οι σύγχρονες μορφές συμβίωσης της μετανεωτερικής εποχής, διαγενεολογικές επιπτώσεις της βίας και των τραυματικών εμπειριών, οικογενειακή θεραπεία και χρήση ουσιών, ψυχοθεραπεία και πνευματικότητα, ψυχοθεραπεία με δικαστική εντολή κ.λπ., θα συμβάλει στην κατανόηση προβλημάτων που απασχολούν τους επαγγελματίες του χώρου της ψυχικής υγείας αλλά και το ευρύ κοινό.

Χάρης Κατάκη

• 1 •

**«ΤΟ ΜΩΣΑΪΚΟ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ
ΜΟΡΦΩΝ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ»
ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ**

Χάρης Κατάκη, Ειρήνη Ρέππα, Γεωργία Σιγάλα

Το σύγχρονο κοινωνικό περιβάλλον, που μας μετατοπίζει συνεχώς και σε όλα τα επίπεδα από καταστάσεις ομοιογένειας, σταθερότητας και συνέχειας σε καταστάσεις αυξανόμενης πολυπλοκότητας, ασάφειας και ρευστότητας, δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστο το βασικό κύτταρο του κοινωνικού ιστού, την οικογένεια. Ως επαγγελματίες της ψυχικής υγείας και κυρίως ως οικογενειακοί θεραπευτές, ερχόμαστε καθημερινά αντιμέτωποι με προβληματισμούς και διλήμματα που αφορούν τη μεταμόρφωση βασικών δομικών και λειτουργικών στοιχείων της οικογενειακής ζωής.

Οι νέες μορφές συμβίωσης απορρέουν από τα διαζύγια, τους διαπολιτισμικούς γάμους, την απόκτηση παιδιών από διαφορετικούς συντρόφους, τις υιοθεσίες, τη χρήση νέων τεχνολογιών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, τη σταδιακή αναγνώριση κοινωνικών δικαιωμάτων στα ομοφυλόφιλα ζευγάρια κ.ο.κ. (βλ. Mason, Skolnick, & Sugarman, 2003). Το μωσαϊκό των σύγχρονων οικογενειών συνεπάγεται επομένως σαρωτικές αλλαγές στο χάρτη της οικογενειακής

ζωής. Στο πολύπλοκο αυτό μωσαϊκό προστίθενται άνδρες και γυναίκες που αναζητούν τους συντρόφους τους σε κοντινά και μακρινά μέρη σε ολόκληρο τον πλανήτη, ακόμα και στον κυβερνοχώρο, συνδέονται με συντρόφους άλλης κουλτούρας, θρησκείας και φυλής, δοκιμάζουν και δοκιμάζονται, αποτυγχάνουν και προσπαθούν ξανά και ξανά.

Τα νομικά, ηθικά και κοινωνικά διλήμματα που προκύπτουν είναι πολλά. Οι επιλογές και οι διαπραγματεύσεις για το τι είναι λειτουργικό, σωστό, δίκαιο, εφικτό προσκρούουν συχνά σε παγιωμένες αντιλήψεις και πρακτικές και προκαλούν δυσεπίλυτες εσωτερικές και διαπροσωπικές αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις. Τα «μεταλλαγμένα» σχήματα συμβίωσης μας οδηγούν πλέον σε αναθεωρήσεις των θεμελιακών συστατικών της ζωής και των παραδοσιακών κατασκευών που υφαίνουν ξανά, με νέα υλικά, τον κοινωνικό ιστό.

Στόχος του πρώτου μέρους του κεφαλαίου αυτού είναι να μοιραστούμε με τους αναγνώστες μας πληροφορίες, σκέψεις και θεραπευτικές εμπειρίες σχετικά με το διαζύγιο και τις μεικτές οικογένειες. Η κλινική εμπειρία δείχνει ότι ένα συνεχώς αυξανόμενο ποσοστό των θεραπευόμενων μας ανήκει σε τέτοιου είδους οικογένειες. *Οι νέες αυτές μορφές συμβίωσης δεν αποτελούν πλέον εναλλακτικές δομές οικογενειακής ζωής, αλλά μετατρέπονται σε χρόνο ρεκόρ σε κυρίαρχη μορφή της οικογενειακής ζωής και των στενών ανθρώπινων σχέσεων.* Στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου θα εστιάσουμε την προσοχή μας στις θεραπευτικές διαστάσεις του θέματος. Μέσω της αφήγησης της θεραπευτικής πορείας μιας θεραπευόμενης μας, θα επιχειρήσουμε να δείξουμε την ευελιξία που προσφέρει το Συστημικό Συνθετικό Μοντέλο (βλ. Κατάκη & Ανδρουτσπούλου, 2003) στην αντιμετώπιση της πολυπλοκότητας που χαρακτηρίζει τις νέες μορφές οικογένειας και μάλιστα εκείνες οι οποίες, εκτός από τις συνηθισμένες συνέπειες ενός διαζυγίου, έχουν να αντιμετωπίσουν και τη διαφορετική κουλτούρα, δηλαδή τα διαφορετικά ήθη και έθιμα του εν διαστάσει ζευγαριού.

ΓΑΜΟΣ, ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΚΑΙ ΜΕΙΚΤΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ

Στις αρχές του 21ου αιώνα, σε όλο το δυτικό κόσμο το διαζύγιο, όχι μόνο στατιστικά αλλά και κοινωνικά, θεωρείται μια κανονικότητα και όχι μια διαταραχή ή μια απόκλιση (για πρόσφατα στατιστικά στοιχεία σχετικά με την κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας στην Ελλάδα και στο δυτικό κόσμο βλ. Μουσούρου, 2003). Καλούμαστε λοιπόν να επαναπροσδιορίσουμε ως υγιή κοινωνικά κύτταρα τις μορφές συμβίωσης που προέρχονται από το διαζύγιο (Goldsmith, 1982· Kiernan, 2003· Morrissey, 2002· Pinsof, 2002). Είναι χαρακτηριστικό ότι και στον τόπο μας η ευρεία οικογένεια, που παρά τους κλυδωνισμούς των τελευταίων δεκαετιών παραμένει το ισχυρό πρόπύργιο της συνεκτικότητας της κοινωνίας μας, έχει αλλάξει πλέον μορφή. Πέρα από την οικεία σε εμάς συμβίωση των σογιών, στους κόλπους της συνωστίζονται πια και οι σύγχρονες πολυπρόσωπες, πολύχρωμες και περίπλοκες μεικτές οικογένειες της μεταμοντέρνας εποχής.

Εξετάζοντας τα φαινόμενα εξελικτικά, παρατηρούμε ότι ο γάμος, η συμβίωση και η αναπαραγωγή, που στο παρελθόν αποτελούσαν μια αδιαίρετη ενότητα, σταδιακά αποσυνδέονται. Η κρίσιμη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην παραδοσιακή μορφή γάμου και στις ποικίλες μορφές συμβίωσης που ακολούθησαν ήταν στα μέσα του 20ού αιώνα, όταν το διαζύγιο αντικατέστησε το θάνατο ως τον κύριο λόγο για τη λήξη του γάμου (Uhlenberg, 1980· Kiernan, 2003· Hagestad, 1988· Pinsof, 2002). Ήδη από τη δεκαετία του 1960 ο γάμος αποσυνδέθηκε σταδιακά από τη σεξουαλική δραστηριότητα, εφόσον οι προγαμιαίες σχέσεις αποτέλεσαν μια κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά των νέων. Στον τόπο μας, όπου οι κοινωνικοοικονομικές ανατροπές έγιναν ταχύτατα, σε μια με δυο δεκαετίες οι απαγορεύσεις σχεδόν έπαψαν να υπάρχουν. Οι οριοθετήσεις και οι περιορισμοί σε ό,τι αφορά τη σεξουαλική συμπεριφορά των εφήβων μετατέθηκαν από το επίπεδο των απαγορεύσεων στην εξασφάλιση ασφαλών συνθηκών για τη σεξουαλική δραστηριότητα.

Αλλά οι εξελικτικές διεργασίες δεν έμειναν εκεί. *Εδώ και δεκαετίες ο θεσμός του γάμου αποσυνδέεται από την απόκτηση απογόνων.*

Από μια διαχρονική έρευνα που επαναλάβαμε στα μέσα της δεκαετίας του 1990 στον τόπο μας (Κατάκη κ.ά., 1999) είδαμε ότι οι ανακατασκευές και οι αντιστροφές σε ό,τι αφορά την ταυτότητα του άνδρα και της γυναίκας και τη μεταξύ τους σχέση οδήγησαν στη διαφοροποίηση των αντιλήψεων για το γάμο. Οι λιγότερο παραδοσιακοί νέοι ήδη διαχωρίζουν το θεσμό του γάμου και την απόκτηση απογόνων από την «ουσιαστική» σχέση μεταξύ συντρόφων που, όπως λένε, δεν μπορεί να εξασφαλιστεί από κανένα έξωθεν κανονιστικό καθεστώς.

Μέσα σε ένα γενικευμένο κλίμα σαρωτικών αλλαγών, ως θεραπευτές παρατηρούμε ότι η κρίση έχει πια εστιαστεί στον πυρήνα της οικογένειας, στο ζευγάρι. Όλα όσα θεωρούσαμε ότι ήταν βασικά στηρίγματα του γάμου και της σχέσης του ζευγαριού γκρεμίζονται το ένα μετά το άλλο, αφήνοντας πίσω τους τεράστια κενά που σε αυτή τη φάση δεν είναι δυνατόν να αναπληρωθούν, αφού ακόμα δεν έχει συντελεστεί η αποδόμηση που απαιτείται για την εξασφάλιση της λειτουργικότητας των νέων μορφών συμβίωσης (Κατάκη, 1995). Το γεγονός ότι η ουσιαστική αυτή σχέση βάλλεται ανελέητα από βαθείς ανακατατάξεις προκαλεί τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες αμφιθυμίες τόσο για τη δέσμευση στη μεταξύ τους σχέση όσο και για την απόκτηση απογόνων. Ίσως οι αντιφατικές τάσεις και οι ασαφείς προδιαγραφές για τη δημιουργία οικογένειας να συνδέονται με προβλήματα της αναπαραγωγικής λειτουργίας και με τη διάδοση της ιατρικής στον τομέα της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Μήπως οι σεξουαλικές δυσλειτουργίες (π.χ. ανικανότητα στον άνδρα) και οι αναπαραγωγικές δυσκολίες (ολιγοσπερμία στους άνδρες και προβλήματα σύλληψης στις γυναίκες) εκφράζουν, σε οργανικό επίπεδο, ασυνείδητες αναστολές;

Συγχρόνως όμως, η απόκτηση και το μεγάλωμα παιδιών αποκτούν στις μέρες μας τεράστια σημασία για άνδρες και γυναίκες. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι άνδρες αρχίζουν να διεκδικούν το ρόλο τους ως συντρόφων και πατεράδων μέσα στο επικοινωνιακό πεδίο των οικογενειακών σχέσεων. Αλλά και μετά από διαζύγιο, οι πατεράδες όλο και συχνότερα διεκδικούν την κηδεμονία των παιδιών τους και αναλαμβάνουν πιο ενεργά το ρόλο του γονιού. Στο περι-

στατικό που θα αφηγηθούμε παρακάτω, πρόσθετοι θρησκευτικοί και κοινωνικοί παράγοντες επιδρούν στις επιλογές του ζευγαριού σχετικά με το θέμα της κηδεμονίας.

ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΝΕΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΩΝ

Είναι τόσο βαθιά η μεταμόρφωση της οικογενειακής ζωής, ώστε χρειαζόμαστε νέους όρους και ορισμούς για να περιγράψουμε τις προδιαγραφές των νέων μορφών συμβίωσης —τους ρόλους, τις αξίες και τους κανόνες συμπεριφοράς. Στη βιβλιογραφία ξεπροβάλλουν για τις οικογένειες ορισμοί όπως *μεικτές, ανασυγκροτημένες, ανασυνδυασμένες, αναδιαμορφωμένες*. Σε μια εποχή όπου οι περίπλοκες μορφές συμβίωσης είναι πλέον καθεστώς, ορισμοί με αρνητική εννοιολογική απόχρωση, για παράδειγμα *διαλυμένες οικογένειες, μοιάζουν ξεπερασμένες και αποπροσανατολιστικές*. Στη μεταβατική φάση που διανύουμε, εκτός από εκφράσεις που χρωματίζουν αρνητικά τους σημαντικούς οικογενειακούς ρόλους (π.χ. *ζωντοχήρα, παιδί χωρισμένων γονιών* κ.λπ.), δεν διαθέτουμε ακόμα τους κατάλληλους όρους για να τους περιγράψουμε. Για παράδειγμα, ενώ τα υιοθετημένα παιδιά αποκαλούν τους θετούς γονείς «μητέρα» και «πατέρα», δεν υπάρχουν προσφωνήσεις για εκείνους που μεγαλώνουν τα παιδιά των συντρόφων τους οι οποίες να μην έχουν αρνητικές αποχρώσεις (π.χ. *μητριά*) και να μην είναι απλώς περιγραφικές (π.χ. *ο άνδρας ή ο πρώην της μητέρας μου*) (βλ. και Bernstein, 1999).

Σε σχέση με αυτές τις διεργασίες, είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι αρχίζει να αλλάζει η ορολογία σε ό,τι αφορά τη σχέση των δύο φύλων και το γάμο. Πάρτε για παράδειγμα τη λέξη *σύζυγος*. Έχετε προσέξει ότι οι νέοι δεν χρησιμοποιούν πια αυτή τη λέξη; Μιλούν για τον ή τη *σύντροφό* τους. Η σύζευξη φέρνει στο νου εικόνες «βουκολικές», δυο ανθρώπων που πρέπει να κινούνται μαζί, χωρίς δυνατότητα αυτονόμησης και διαφοροποίησης· ενώ δυο σύντροφοι καθορίζουν τη μεταξύ τους απόσταση, τον τρόπο και το είδος της συναλλαγής τους, τους κοινούς στόχους και τους βαθμούς ελευ-

θερίας των κινήσεών τους. Η κατάργηση του όρου *σύζυγος* φαίνεται να συνδέεται με τις νέες κατασκευές περί σχέσης και γάμου. Η χρησιμοποίηση του όρου «ο σύζυγος» και μάλιστα έτσι απρόσωπα, χωρίς καν το «μου», δηλώνει την παλιά μας ταυτότητα που χάνει σιγά σιγά την ισχύ της. Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο θεσμός του αρραβώνα. Σήμερα, για τους νέους που συζούν και συχνά τεκνοποιούν πριν αποφασίσουν να παντρευτούν ο *αρραβώνας* ηχεί σαν παραφωνία. Μπορεί βέβαια κάποιος να ενδίδουν για να μη χαλάσουν το χατίρι των γονιών που θέλουν να επισημοποιηθεί ο δεσμός, όμως για τους ίδιους τους νέους η επισημοποίηση γίνεται σε χώρους ιδιωτικούς και σφραγίζεται με τη συμβίωση πριν από το γάμο, την οποία θεωρούν μια ουσιαστική περίοδο δοκιμασίας που θα τους πείσει βιωματικά για το αν έχουν κάνει καλή επιλογή.¹

ΟΙ ΑΟΡΑΤΟΙ ΚΡΙΚΟΙ: ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΥΣ ΔΕΣΜΟΥΣ

Ρίχνοντας το φακό στο εσωτερικό των σπιτιών στα οποία συμβιώνουν πρωτότυποι και ετερόκλητοι συνδυασμοί, δεν μπορεί παρά να διαπιστώσει κανείς πως οι δεσμοί και οι δεσμεύσεις σταδιακά αποσυνδέονται από προκαθορισμένες οριοθετήσεις και κανόνες. *Η μονι-*

1. Στη διαχρονική έρευνα για τη σχέση του ζευγαριού που προαναφέραμε, όταν γύρω στα μέσα του 1980 ρωτούσαμε τα ζευγάρια που ζούσαν σε παραδοσιακό πλαίσιο «Πώς εσείς οι δυο γνωριστήκατε και συνδεθήκατε;», παίρναμε ακόμα καμιά φορά την απάντηση: «*Ήταν τυχερό*». Η απάντηση αυτή εκφράζει τις παραδοσιακές αντιλήψεις μας για το είδος του γάμου που αφήσαμε πίσω μας. Κάτω από εκείνες τις συνθήκες δεν υπήρχαν περιθώρια για προσωπικές επιλογές. Άλλωστε χρησιμοποιούσαμε τη λέξη «*τυχερό*» ως συνώνυμο του γάμου. Τα ζευγάρια της Αθήνας, την ίδια περίοδο, απαντούσαν σχεδόν χωρίς εξαίρεση: «*Ήταν τυχαίο*». Το τυχαίο φαίνεται να εκφράζει μια αίσθηση ασάφειας, δηλώνει δηλαδή την αδυναμία τους να εντοπίσουν τα κριτήρια της επιλογής τους (βλ. Κατάκη, 1998· Κατάκη κ.ά., 1999).

μότητα και η διάρκεια των δεσμών δεν αποτελούν πλέον προϋπόθεση για τη δημιουργία στενών και συναισθηματικά φορτισμένων σχέσεων. Ο αόρατος συνδετικός κρίκος που ενώνει τα μέλη αυτών των οικογενειών σμιλεύεται μέσα στην καθημερινότητα. Οι συναισθηματικοί δεσμοί ανάμεσα στα μέλη της ανασυγκροτημένης οικογένειας καλλιεργούνται εδώ και τώρα, μέσα στο επικοινωνιακό δίκτυο που δημιουργείται μεταξύ τους. Οι προσωπικές επιλογές, οι κοινές επιδιώξεις και τα κοινά όνειρα διαδραματίζουν όλο και πιο κεντρικό ρόλο στη δημιουργία και την εδραίωση νέων δομικών και λειτουργικών διαστάσεων της οικογενειακής ζωής.

Με βάση τις εξελίξεις θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι οι *συναισθηματικοί δεσμοί εξισώνονται με τους δεσμούς αίματος, τις κοινές βιολογικές και πολιτισμικές ρίζες.* Καθώς η «κοινότητα πεπρωμένου» (βλ. υποσημείωση 5) διευρύνεται με γοργούς ρυθμούς, εντάσσει στους κόλπους της άτομα και υποομάδες που δεν συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς αίματος και κοινές καταβολές. Άλλωστε, ως επαγγελματίες του χώρου της ψυχικής υγείας που συμμετέχουμε σε όλων των ειδών τις οικογενειακές και ομαδικές συναθροίσεις (π.χ. θεραπευτικές ομάδες) με έντονο το συναισθηματικό και επικοινωνιακό πάρε-δώσε, έχουμε τη δυνατότητα να διαπιστώνουμε καθημερινά ότι οι συναισθηματικές φορτίσεις μπορεί να είναι ιδιαίτερα ισχυρές ανάμεσα σε άτομα που δεν έχουν κοινή ιστορία.

Η ΑΠΩΛΕΙΑ ΩΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΙΚΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ

Πολλές από τις μορφές μεικτών οικογενειών οφείλουν την ύπαρξή τους στη διάλυση ή τη διαταραχή των ισορροπιών μιας προγενέστερης φάσης, αφού προκύπτουν από ένα διαζύγιο, το θάνατο, την εξαφάνιση ή απομάκρυνση ενός μέλους της οικογένειας, συνήθως ενός γονιού. Από αυτή τη σκοπιά, τα δυσεπίλυτα προβλήματα που πολλές φορές προκύπτουν οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στην εμπειρία αυτή, αφού η νέα ανασυγκροτημένη οικογένεια γεννιέται από τη ματαίωση των προσδοκιών και των ονείρων της προηγούμενης οικογένειας (βλ. και Visher & Visher, 1988).

Σε περιπτώσεις διαζυγίων, πρόωρου θανάτου ενός γονιού, υιοθεσίας, η έλλειψη ή ο αποκλεισμός του φυσικού γονιού λειτουργεί ορισμένες φορές ως ταμπού που διαιωνίζει εμπλοκές και διαπροσωπικές συγκρούσεις. Για μεγάλα χρονικά διαστήματα τα παιδιά μπορεί να παραμένουν προσκολλημένα σε αυτή την οδυνηρή απώλεια, με αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολη και χρονοβόρα η προσαρμογή στο περιβάλλον της καινούργιας οικογένειας. Από τη θεραπευτική εμπειρία γνωρίζουμε ότι το παιδί που βίωσε μια τόσο καθοριστική απώλεια μπορεί στην ενήλικη ζωή του να του στοιχίσει πολύ αυτό, για παράδειγμα, αναβιώνοντας την απώλεια μέσα από ασυνείδητες επιλογές, δημιουργώντας ανασφαλείς συναισθηματικές προσκολλήσεις και εξαρτήσεις ή αποφεύγοντας την εγγύτητα και τη δέσμευση, διατηρώντας αποστάσεις από σημαντικούς άλλους κ.λπ. (βλ. Amato & DeBoer, 2001).

Θα ήταν σκόπιμο να επισημανθεί ότι το αίσθημα της απώλειας δεν περιορίζεται σε πρόσωπα που σχετίζονται άμεσα με τη δημιουργία της νέας οικογενειακής δομής, αλλά επεκτείνεται σε εμπειρίες και βιώματα προηγούμενων γενιών πολλαπλών σχημάτων που συμβιώνουν στο πλαίσιο των περίπλοκων ανασυγκροτημένων οικογενειών. Αποκλεισμοί, ανεκπλήρωτα «χρέη» και κάθε λογής τραυματικές εμπειρίες (π.χ. πόλεμοι, προσφυγιά, σεισμοί, οικονομικές και φυσικές καταστροφές κ.λπ.) που σφράγισαν τις ιστορίες των μεικτών οικογενειών, μεταφέρουν και διαιωνίζουν εμπλοκές που ανάγονται σε άγνωστες και απομακρυσμένες πτυχές του συστημικού πεδίου, επιβαρύνοντας έτσι το συναισθηματικό κλίμα της ανασυγκροτημένης οικογένειας. Οι ιστορίες των μελών της οικογένειας, τα οποία αποκόπηκαν από τη γενιά των γονιών και των παππούδων, μπορεί να έχουν τεράστιο αντίκτυπο στη λειτουργία της ανασυγκροτημένης οικογένειας στην παρούσα γενιά, αφού διατηρούν και διαιωνίζουν δυσλειτουργικούς μύθους (π.χ. «ό,τι αγαπάω εγώ πεθαίνει»). Η οικογενειακή θεραπεία έχει αναδείξει πληθώρα τέτοιων εμπλοκών και έχει αναπτύξει μεθόδους και τεχνικές για την ανείρεσή τους. Όταν επιτευχθεί η απεμπλοκή από δυσλειτουργικά σύνδρομα που απορρέουν από την απώλεια αγαπημένων προσώπων, ανοίγει ο δρόμος για επιλογές που επιτρέπουν την ανέλιξη τόσο σε

προσωπικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο, γιατί η ανασυγκροτημένη οικογένεια δεν είναι δυνατόν να αλλάξει το παρελθόν της παρά μόνο τη σχέση της με αυτό.

Η ΕΠΩΔΥΝΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΟΛΛΗΣΗΣ

Αν η δημιουργία οικογένειας αποτελεί ούτως ή άλλως μια πολύπλοκη διαδικασία, κατά την οποία το ζευγάρι καλείται να ενώσει δυο ξεχωριστούς κόσμους για να δημιουργήσει έναν κοινό, η σύσταση μιας μεικτής οικογένειας είναι πολύ πιο πολύπλοκη, αφού τα μέλη της καλούνται να συνδέσουν, να οργανώσουν και να χειριστούν στοιχεία από πολλαπλά οικογενειακά συστήματα με διαφορετικούς τρόπους ζωής, συνήθειες, συμπεριφορές, παρελθόν, παραδόσεις, μύθους και αξίες. Στην ενότητα αυτή θα αποπειραθούμε να κάνουμε μια σύντομη εμπειρική χαρτογράφηση της δυναμικής των σχέσεων μέσα στα νέα αυτά σύμπλοκα κοινωνικά κύτταρα.

Οι ανασυγκροτημένες οικογένειες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στα αρχικά τους στάδια, γιατί οι περίπλοκες δικτυώσεις και αλληλεπιδράσεις καθιστούν την αποκωδικοποίηση των μηνυμάτων που ανταλλάσσονται εξαιρετικά πολύπλοκη διαδικασία. Άλλοτε οι βιαστικές αποφάσεις για την επισημοποίηση των δεσμών που ακολουθούν ένα διαζύγιο (δεύτερος γάμος ή συγκατοίκηση του καινούργιου ζευγαριού) δεν επιτρέπουν τη σταδιακή προσαρμογή στα νέα δεδομένα, δυσχεραίνοντας τις διαπραγματεύσεις που χρειάζονται για να επιτευχθεί ύφεση των εντάσεων.

Για παράδειγμα, η ενσωμάτωση παιδιών από προηγούμενους γάμους στη νέα σύνθεση της οικογένειας είναι αναπόφευκτο ότι θα δημιουργήσει εντάσεις, όσο καλοπροαίρετοι και να είναι οι συμβαλλόμενοι. Οι φυσικοί γονείς, οι σύντροφοί τους και τα παιδιά τους κατακλύζονται από αντιφατικά συναισθήματα, ενοχές, φόβο, θυμό, θλίψη. Ο σύντροφος ενός γονιού με παιδιά διχάζεται ανάμεσα στην ανάγκη να αναλάβει και ο ίδιος το ρόλο του γονιού και στο φόβο της δικής του ακύρωσης ή της υπονόμησης της σχέσης των παιδιών με τους φυσικούς γονείς. Αναρωτιέται αν έχει το δικαίωμα να αναλάβει

καθοδηγητικό ρόλο, να εκφράσει θυμό, πώς και πότε να παρέμβει, αλλά και πώς να εκφράσει τρυφερότητα και αγάπη.

Αντίστοιχα αντιφατικά συναισθήματα και αναστολές έχουν και οι φυσικοί γονείς. Ο φυσικός γονιός που ζει μακριά από τα παιδιά του κατακλύζεται από συναισθήματα θυμού, ενοχών και θλίψης, που συχνά διοχετεύονται στη σχέση του με τον πρώην άνδρα ή την πρώην γυναίκα του και την/το σύντροφο αυτού/αυτής που ζει με το δικό του παιδί κάτω από την ίδια στέγη και τον υποκαθιστά στο ρόλο του. Από την άλλη μεριά, ο φυσικός γονιός που ζει με τα παιδιά του από προηγούμενο γάμο και συμβιώνει με έναν καινούργιο ή μια καινούργια σύντροφο προβληματίζεται για το βαθμό ελέγχου που θα του/της αφήσει να έχει στη σχέση με τα παιδιά. Η θέση των παιδιών μέσα στις μεικτές οικογένειες δεν είναι ευκολότερη. Διχάζονται και αυτά ανάμεσα στην επιθυμία τους να συνάψουν σχέση με τον «πατριό» ή τη «μητριά» και στην αίσθηση προδοσίας προς το φυσικό τους γονιό. Τα αμφιθυμικά συναισθήματα των παιδιών, σε συνδυασμό με τις αναστολές και τις παλινδρομήσεις των γονιών τους που δυσκολεύονται να κρατήσουν μια συνεπή και σταθερή στάση, δημιουργούν εμπλοκές και αμφιταλαντεύσεις που αποστερούν από τα παιδιά τη σταθερότητα και την οριοθέτηση που χρειάζονται. Τα πράγματα περιπλέκονται ακόμη περισσότερο όταν κάτω από την ίδια στέγη συμβιώνουν παιδιά από προηγούμενους γάμους με τα παιδιά που αποκτούν οι δυο σύντροφοι μαζί. Η χιουμοριστική ρήση «Τα παιδιά σου και τα παιδιά μου μαλώνουν με τα παιδιά μας» συνοψίζει την πολυπλοκότητα που δημιουργείται στις ανασυγκροτημένες οικογένειες.

Η θεραπευτική μας εμπειρία επιβεβαιώνει πάντως και την εντυπωσιακή προσαρμοστικότητα που συχνά χαρακτηρίζει αυτές τις οικογένειες. Εξετάζοντας επίσης τα δομικά και τα επικοινωνιακά στοιχεία των μεικτών οικογενειών συνολικά, δεν θα πρέπει να υποτιμάει κανείς και τις σημαντικές θετικές επενέργειες της μεικτής οικογένειας στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των μελών της και κυρίως των παιδιών. Παρακολουθώντας και συμμετέχοντας στις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στο νέο ζευγάρι, τα παιδιά μπορούν να «εκπαιδευτούν» στη διαχείριση κρίσεων, να κάνουν επικοινωνιακούς ελιγ-

μούς και να ισορροπούν ανάμεσα στη δυνατότητα να ανατρέπουν και να χτίζουν νέες ισορροπίες. Επίσης, είναι πλέον ευρέως αποδεκτό ότι, κάτω από ορισμένες συνθήκες, το διαζύγιο συνιστά θετική πράξη που απαιτεί κουράγιο, γιατί ανατρέπει ισορροπίες προς όφελος των δυο συντρόφων και πολλές φορές και των παιδιών τους. Όπως αναφέρει ο Pinosof (2002), αντί να ψάχνουμε να δούμε τις επιπτώσεις των διαζυγίων στα παιδιά, θα ήταν πιο χρήσιμο αυτά τα παιδιά να συγκριθούν με εκείνα που ζουν σε οικογένειες όπου υπάρχουν βαθιά διαταραγμένες σχέσεις μεταξύ των γονιών. Η κλινική εμπειρία επιβεβαιώνει συχνά την υπόθεση ότι τα σοβαρότερα προβλήματα παιδιών παρατηρούνται σε οικογένειες στις οποίες κυριαρχεί η απατηλή εικόνα της αρμονίας και δεν επιτρέπεται να βγουν στην επιφάνεια οι συγκρούσεις και τα απωθημένα.

Μια ακόμα θετική επένεργεια αποτελεί το γεγονός ότι τα αδιέξοδα των οικογενειακών σχέσεων λειτουργούν συχνά ως εφαλτήριο για τη συνειδητοποίηση της ανάγκης για αυτογνωσία και απόκτηση ψυχολογικών και επικοινωνιακών εφοδίων. Η πολύχρονη εμπειρία με θεραπευτικές ομάδες δείχνει ότι όλο και περισσότεροι άνδρες και γυναίκες, γονείς και παιδιά αποφασίζουν πικρά και νηφάλια να ψάξουν μέσα τους για να βρουν απαντήσεις σε καίριους προβληματισμούς για την ύπαρξη και τη συνύπαρξη. Ίσως τα πολύπλοκα επικοινωνιακά δίκτυα των σύγχρονων μορφών συμβίωσης να λειτουργούν – όπως άλλωστε και οι θεραπευτικές ομάδες – ως εργαστήρια όπου οι ενδιαφερόμενοι πειραματίζονται με νέα υλικά, απαραίτητα για την προώθηση κοινωνικών αλλαγών και τη δημιουργία των προϋποθέσεων για την αρμονικότερη συμβίωση και την εύρυθμη λειτουργία της μελλοντικής οικογένειας.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΑΛΙΦ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΜΕΝΗΣ

Θα αφηγηθούμε την ιστορία ενός ζευγαριού, του Χαλίφ και της Φιλομένης. Πέρα από το γεγονός ότι στην ιστορία τους εντοπίζονται πολλά χαρακτηριστικά των σύγχρονων μορφών οικογένειας, ο διαπολιτισμικός γάμος και το διαζυγίό τους θέτουν προβληματισμούς

που σε αυτή τη φάση εξέλιξης της κοινωνίας μας είναι ιδιαίτερα επίκαιροι.

Μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, όπως άλλωστε συνέβη τις τελευταίες δεκαετίες και με άλλες ανατροπές σε όλα τα επίπεδα, η Ελλάδα μετατρέπεται σε μια ανομοιογενή και πολύμορφη («πολυπολιτισμική») κοινωνία. Αυτή η εξέλιξη δεν αποτελεί για εμάς πρωτόγνωρη εμπειρία, γιατί η Ελλάδα υπήρξε το σταυροδρόμι ηπείρων για χιλιετίες. Στην πορεία της μακραίωνης ιστορίας μας αναμειχθήκαμε, συμβιώσαμε και ζυμωθήκαμε με άλλους λαούς, φυλές και εθνότητες από όλα τα μήκη και τα πλάτη της Γης. Πορευτήκαμε κουβαλώντας μαζί μας τις παραδόσεις και τις καταβολές μας και παραμένοντας συγχρόνως ανοιχτοί στα ερεθίσματα, στις προκλήσεις και στις προοπτικές που μας προσέφερε το εκάστοτε πλαίσιο στο οποίο ενταχθήκαμε. Ο απολογισμός σε γενικές γραμμές υπήρξε θετικός, παρ' όλο το κόστος που συνεπάγονται οι επιλογές και οι δεσμεύσεις μας. Παρά την κινητικότητα και την ανοιχτότητα της κοινωνίας μας, διατηρήσαμε ως κόρη οφθαλμού την ελληνικότητά μας. Το ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: Τι ρόλο θα παίξει η συμβίωση, μέσα στα σπίτια μας και στο πλαίσιο της ευρείας οικογένειας, με συντρόφους από τη Δύση και την Ανατολή;

Διαστάσεις που άπτονται των διαπολιτισμικών γάμων (όπως η διαφυλικότητα και η συνύπαρξη διαφορετικών θρησκειών ή δογμάτων) έχουν γίνει ήδη αντικείμενο διερεύνησης στο χώρο της οικογενειακής θεραπείας (π.χ. Horowitz, 1999· Killian, 2002). Με την επιλογή της ιστορίας του Χαλίμ και της Φιλομένης δικός μας στόχος είναι να δώσουμε μέσα από τη θεραπευτική εμπειρία ορισμένα ερεθίσματα για προβληματισμό όσον αφορά το μέλλον της ελληνικής οικογένειας.

Φεύγω για να σωθώ

Η Φιλομένη γεννήθηκε σε ένα ορεινό χωριό της Βόρειας Ελλάδας, το τρίτο και μικρότερο παιδί της οικογένειας. Ο πατέρας της Αναστάσης έχασε νωρίς τους γονείς και τον αδελφό του. Η μητέρα της

Μαρία αναγκάστηκε να σταματήσει το σχολείο λόγω οικονομικών δυσχερειών. Μεγάλωσε σχεδόν μόνη της, μέχρι που συνάντησε τον Αναστάση και απέκτησαν τρεις κόρες.

Έχοντας ρίξει μαύρη πέτρα πίσω τους, ο Αναστάσης και η Μαρία δημιουργούν ένα κλειστό, αυστηρά οριοθετημένο οικογενειακό σύστημα, από το οποίο αποκλείονται συγγενείς και φίλοι. Τα επώδυνα βιώματα της απώλειας πολλών αγαπημένων προσώπων, τα συναισθήματα της εγκατάλειψης, της στέρησης, της προδοσίας και της ανασφάλειας θα αποτελέσουν το κεντρικό μοτίβο γύρω από το οποίο θα πλεχτεί ο οικογενειακός μύθος, ο οποίος θα καθορίσει τις επιλογές άρα και την πορεία της οικογένειας για τις επόμενες γενιές.

Η Μαρία, γύρω στα τριάντα της, νοσηλεύεται για ένα διάστημα με σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα. Η οικογένεια συγκλονίζεται από το στίγμα της ψυχικής αρρώστιας και υποφέρει από τη φτώχεια. Ο Αναστάσης αποφασίζει να κρατήσει κοντά τους τη μεγάλη κόρη και να στείλει τη Φιλομένη και την αδελφή της σε ίδρυμα, όπου η Φιλομένη παραμένει μέχρι την ενηλικίωσή της. Οι τρεις αδελφές ακολουθούν διαφορετικό δρόμο στη ζωή. Η πορεία των δύο πρώτων αδελφών επιβεβαιώνει το μύθο ότι δεν γλιτώνει κανείς από τη στέρηση και την εγκατάλειψη, όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, οι επιλογές της Φιλομένης αποκαλύπτουν την απόφασή της να τον ανατρέψει² ως η «ευλογημένη»³ της οικογένειάς της.

Όταν φεύγει από το ίδρυμα, η Φιλομένη έρχεται στην Αθήνα και εργάζεται ως λογίστρια. Στην Αθήνα γνωρίζει έναν Σύριο φοιτητή,

2. Μέλη της οικογένειας που αναλαμβάνουν το ρόλο να αναθεωρήσουν τα αρνητικά στοιχεία του οικογενειακού μύθου, να υπερβούν τις ανασταλτικές απαγορεύσεις και να συμβάλουν καθοριστικά στη συνέχιση της ανοδικής πορείας του οικογενειακού συστήματος.
3. Ονομάσαμε *ευλογημένο* το μέλος του οικογενειακού συστήματος που έχει επωμιστεί το χρέος να ανατρέψει μύθους και δεδομένα που κρατούσαν την οικογένεια και τα μέλη της δέσμια εμπλοκών, οι οποίες συχνά συνδέονται με τραυματικές εμπειρίες στο μακρινό παρελθόν και περνούν από γενιά σε γενιά, διαιωρίζοντας προσωπικά και συλλογικά αδιέξοδα.

τον Χαλίφ, και συζούν. Ο Χαλίφ είναι πρωτότοκος γιος μιας πολυπρόσωπης μουσουλμανικής οικογένειας. Πολλά από τα παιδιά – αγόρια και κορίτσια – της γενιάς του Χαλίφ έχουν σπουδάσει και έτσι, παρόλο που διατηρούνται τα ήθη και έθιμα της κουλτούρας τους, η οικογένεια του Χαλίφ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί προοδευτική. Η Φιλομένη δουλεύει σκληρά στηρίζοντας οικονομικά και τους δύο και τελειώνει ανώτερες σπουδές. Το ζευγάρι αποφασίζει να παντρευτεί στην Αθήνα και μετά από ένα χρόνο γεννιέται ο Ομάν.

Όταν ο Ομάν γίνεται έξι χρονών, η οικογένεια εγκαθίσταται στη Συρία προκειμένου ο Χαλίφ να αναλάβει την οικογενειακή επιχείρηση. Η Φιλομένη δεν τολμά να εναντιωθεί στην απόφαση αυτή. Άλλωστε η απόφαση της ίδιας να παντρευτεί τον Χαλίφ φαίνεται ότι συνδεόταν με τη βαθιά της ανάγκη να ενταχθεί σε μια «ζεστή» οικογένεια. Η οικογένεια του Χαλίφ ενσωματώνει την Ελληνίδα γυναίκα του χωρίς εντάσεις. Παρ' όλα αυτά, η Φιλομένη δεν προσαρμόζεται στη νέα της ζωή και μετά από τρία δύσκολα χρόνια στη Συρία αποφασίζει να επιστρέψει μόνη της στην Ελλάδα και να αφήσει το γιο της στον πατέρα του. Ένα χρόνο αργότερα ο Χαλίφ παντρεύεται και μια δεύτερη γυναίκα, αφού σε πολλές μουσουλμανικές χώρες ο νόμος και η παράδοση επιτρέπουν στους άνδρες πολλούς γάμους.

Σχεδόν αμέσως μετά την επάνοδό της στην Ελλάδα η Φιλομένη απευθύνεται σε εμάς με συμπτώματα κατάθλιψης. Μετά από δύο ατομικές συνεδρίες εντάσσεται σε μια θεραπευτική ομάδα. Αποφασισμένη να ξεδιαλύνει τους πολλούς γρίφους που τριβελίζουν το μυαλό της και τα διλήμματα που τη βασανίζουν, προχωράει γρήγορα σε κρίσιμες συνδέσεις ανάμεσα στην οικογενειακή της ιστορία και στις επιλογές της. Σταδιακά καταφέρνει να προχωρήσει μαζί με τους θεραπευτές της και την ομάδα της σε νέες, πιο λειτουργικές κατασκευές και ερμηνείες για την πατρική και την τωρινή της οικογένεια. Συσσωρεύοντας καινούργια γνώση για το ποια είναι, πού πάει και γιατί, κάνει σημαντικά επαγγελματικά ανοίγματα, είναι περισσότερο οριοθετημένη και επιλέγει με μεγαλύτερη νηφαλιότητα πότε, πόσο και με ποιον θα ανοιχτεί και πού θα επενδύσει συναισθηματικά.

Η αφήγηση της προσωπικής της ιστορίας δύο χρόνια μετά το πέρας της θεραπευτικής της πορείας είναι αποκαλυπτική. Ακολουθούν αποσπάσματα από συνέντευξη που μας παραχώρησε.

Στη θεραπευτική μου ομάδα βρήκα την οικογένεια που μου έλειπε τόσο πολύ. [...] Για πρώτη φορά μίλησα ανοιχτά για την οικογένειά μου, το παρελθόν μου. Με βοήθησαν να ξεφύγω από την ντροπή, την ενοχή, να αποδεχτώ τις ρίζες μου, την οικογένειά μου. Πριν πάω στην ομάδα, ήμουν βέβαιη ότι όλες οι δυσκολίες μου προέκυψαν από τη λανθασμένη επιλογή να παντρευτώ έναν Άραβα. Τώρα έχω καταλάβει πως αυτή η επιλογή εξυπηρετούσε κατά κάποιο τρόπο την οικογενειακή μου ιστορία. [...] Κατάλαβα ότι διαλέγοντας έναν άνδρα από τόσο μακρινή χώρα, με άλλο θρήσκευμα και πολιτισμό, προστάτευα τα οικογενειακά μυστικά μου. Δεν χρειαζόταν να παρουσιάσω την οικογένειά μου, απέφυγα τις οικογενειακές συναντήσεις με τους εκατέρωθεν συγγενείς, τις θρησκευτικές τελετές (γάμους, βαπτίσεις) στις οποίες θα έπρεπε να παρίστανται συγγενείς και από τις δυο μεριές και άλλα τέτοια. Έκανα μια οικογένεια κλειστή, απομονωμένη από συγγενείς, όπως ήταν και η πατρική μου. [...] Έχοντας επιλέξει να συνδεθώ με έναν ξένο που θα μπορούσε να με εγκαταλείψει για να γυρίσει στην πατρίδα του, είχα πολλές πιθανότητες να ξαναζήσω την προδοσία που βιώνουν οι γυναίκες της οικογένειάς μου εδώ και γενιές.

Κατάλαβα ότι πάνω-κάτω τα ίδια θα είχαν συμβεί και με έναν Έλληνα ή Γερμανό σύζυγο γιατί εγώ θα ήμουν η ίδια. Θα έπαιρνα τον ίδιο ρόλο σύμφωνα μ' αυτά που θα κουβαλούσα από το παρελθόν. Απλώς με έναν ξένο σύντροφο μπορούσα να τα κρύψω καλύτερα από τον ίδιο μου τον εαυτό και να χρεώνω εύκολα και ανώδυνα τις δυσκολίες της σχέσης στη διαφορετική πολιτιστική μας προέλευση, αντί να τις συνδέω με τις οικογενειακές καταβολές και των δυο μας. Τελικά κατάλαβα ότι μας ένωναν κοινά βιώματα. [...] Βρήκαμε ο ένας στον άλλο ένα άλλοθι για να καλύπτουμε τις προσωπικές μας δυσκολίες και τις οικογενειακές μας αλήθειες.

Το δίλημμα *Ελλάδα ή Συρία* που διαπραγματευόταν αυτό το ζευγάρι δεν αρκεί να εξεταστεί μόνο από την πλευρά των οικογενειακών σχέσεων και της οικογενειακής ιστορίας του ζευγαριού, αλλά χρειάζεται να ιδωθεί και σε σχέση με ό,τι αφορά τις πολιτισμικές διαστάσεις των αλληλεπιδράσεων των δύο οικογενειών. Αυτές πρόσφεραν στη θεραπευόμενη μας πιο ανακουφιστικές και λειτουργικές ερμηνείες στάσεων και συμπεριφορών. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το ηθικό και νομικό καθεστώς των Αράβων, σε κάθε περίπτωση χωρισμού, για οποιονδήποτε λόγο, τα παιδιά μένουν πάντα με τον πατέρα. Καθώς ξεκαθάριζε σταδιακά ποιο ήταν το «συμβόλαιο» του γάμου τους, έγιναν πιο φανερές οι εσωτερικές συγκρούσεις και των δυο οι οποίες οδήγησαν στο χωρισμό. Αν ο Χαλίφ διάλεγε την Ελλάδα, θα πρόδιδε τον κοινωνικό του εαυτό, κάτι αδιανόητο για τις ανατολικές παραδοσιακές κοινωνίες. Σε μια μουσουλμανική οικογένεια ο πρωτότοκος γιος οφείλει να αναλάβει την ευθύνη να προστατεύσει την πατρική οικογένεια, αξία αδιαπραγμάτευτη για τη δική του κουλτούρα. Αν η Φιλομένη διάλεγε τη Συρία, θα πρόδιδε τον εαυτό της. Θα θυσίαζε την προσωπική της ανάπτυξη, σημαντικό αγαθό για τη δυτική κουλτούρα από την οποία προέρχεται.

Ας δούμε πώς βίωσε η ίδια αυτό το δίλημμα:

Ο Χαλίφ δεν δεσμεύτηκε ποτέ με μένα και την Ελλάδα. Δεν ήταν διατεθειμένος να ριζώσει σε μια ξένη χώρα. Έστω και αν δεν το παραδεχόταν, ο μισός του εαυτός ήταν στη χώρα του. [...] Νομίζω ότι και αυτός έφυγε από τη χώρα του για να σωθεί. [...] Μόνο που για δικούς του λόγους δεν μπορούσε να το κάνει. Ένωθε φιλοξενούμενος στην Ελλάδα και εγώ του προσέφερα αυτή τη φιλοξενία χωρίς να ζητάω κανένα αντάλλαγμα, αφού πίστευα ότι δεν αξίζω και γι' αυτό δεν δικαιούμαι να πάρω τίποτε και από κανέναν.

Όταν αργότερα αποφασίσαμε να εγκατασταθούμε στη Συρία, αντιμετώπισα εγώ την ίδια δυσκολία να προσαρμοστώ. [...] Δεν μπορούσα ούτε να μείνω ούτε και να φύγω. Έζησα τρία φρικτά χρόνια με ένα βασανιστικό δίλημμα. Δεν ήθελα να διαλύσω την οικογένειά μου και δεν είχα πού να σταθώ πίσω στην Ελλάδα χωρίς δουλειά,

χωρίς συγγενείς να με στηρίξουν. Τελικά όμως το αποφάσισα. Έφυγα για να μην τρελαθώ. Με τη θέλησή μου άφησα πίσω το γιο μου που ήταν τότε εννιά χρονών. Κι εγώ στην ίδια ηλικία αποκόπηκα από την οικογένειά μου όταν με έστειλαν στο ίδρυμα. Στη θεραπεία μου συνειδητοποίησα πως ίσως να έφυγα μόνη μου για να μην υποβάλω το παιδί μου στον αποχωρισμό από το σπιτικό του, που με είχε πονέσει εμένα τόσο πολύ. [...] Εντάχθηκα σε μια θεραπευτική ομάδα, σε μια προσπάθεια να σωθώ από την τρέλα που, λόγω της μητέρας μου, τη φοβόμουνα τόσο. Πέρα όμως από τις δικές μου αγωνίες, ήθελα να ξεδιαλύνω τα πράγματα για να μπορέσω να βοηθήσω και το παιδί μου, ώστε το δίλημμα «εδώ ή εκεί» να μην αναβιώσει και στην επόμενη γενιά.

Όταν στη συνέντευξη αναφερθήκαμε σε θέματα που αφορούσαν τη θεραπεία της, μας είπε:

Στην ομάδα με βοήθησαν να δω ότι η απόφαση των δικών μου να με στείλουν σε ίδρυμα δεν ήταν πράξη προδοσίας αλλά αναγκαία πράξη και μια ευκαιρία για προσωπική και οικογενειακή σωτηρία. [...] Αυτή την ανατροπή ελπίζω να την κληροδοτήσω στο γιο μου. Είδα ξεκάθαρα το ρόλο και τη θέση που είχα στην οικογένεια και άρχισα να εκτιμώ τον εαυτό μου. [...] Άρχισα να νιώθω σιγουριά ώστε να μπορέσω πια να δω κατάματα τις αλήθειες που με πλήγωνα, να πονέσω για όσα μου είχαν συμβεί και να μάθω να προχωρώ μένοντας.

Η θεραπευτική πορεία της Φιλομένης διήρκεσε δυόμισι περίπου χρόνια. Σταδιακά κατάφερε, όπως παραδέχεται και η ίδια, να αναθεωρήσει το μύθο ότι κανείς σώζεται μόνο με τη φυγή. Ίσως η πραγματική ελευθερία να είναι εφικτή μόνο μέσα στις αυτοδεσμεύσεις μας.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Προς το τέλος της θεραπευτικής της πορείας μαζί μας, και παρόλο που είχε λύσει πολλούς κόμπους, η Φιλομένη εξακολουθούσε να τυραννιέται με τη σκέψη ότι ο γιος της θα πλήρωνε ακριβά την επιλογή της να παντρευτεί έναν μουσουλμάνο. Σε εκείνη τη φάση η Φιλομένη είχε την ευκαιρία να συμμετάσχει σε ένα θεραπευτικό δρώμενο⁴ με θέμα τη Συστημική Αναπαράσταση.⁵

4. Πρόκειται για θεραπευτικό δρώμενο με συντονιστή το συστημικό θεραπευτή Δημήτρη Σταυρόπουλο.
5. Στη Συστημική Αναπαράσταση οι συμμετέχοντες στην ομάδα καλούνται να εκπροσωπήσουν μέλη της οικογένειας ενός ενδιαφερόμενου. Οι εκπρόσωποι τοποθετούνται στο χώρο και βιώνουν διαδραστικά σωματικές και συναισθηματικές αντιδράσεις. Ενθαρρύνονται να κινηθούν στο χώρο ώστε να νιώσουν καλύτερα, σχηματίζοντας έτσι εναλλασσόμενες μορφές του συστημικού πεδίου. Με αυτό τον τρόπο αποκαλύπτεται η «κοινότητα πεπρωμένου» και η τυχόν εμπλοκή του ενδιαφερόμενου. Στόχος είναι να ανιχνευτούν οι δυνατότητες διακοπής της εμπλοκής, ώστε να επιτευχθεί η αποδοχή της κοινής μοίρας και κατά συνέπεια η «θέση» του καθενός, που του επιτρέπει να ορίσει στη συνέχεια τη δική του πορεία στη ζωή. Σύμφωνα με τις θεωρητικές θέσεις αυτής της προσέγγισης, τα μέλη ενός ανθρώπινου συστήματος φαίνεται πως συνδέονται μεταξύ τους, πολλές φορές άρρηκτα, όπως στις οικογένειες, με μια ενεργό δύναμη που τα διαπερνά και τα υπερβαίνει, περιφρουρώντας το δικαίωμα όλων να ανήκουν. Αυτό βασίζεται στην ανάγκη του ανθρώπου να «ανήκει», να αποτελεί δηλαδή μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου. Το σύνολο αυτό διαμορφώνει, μια και αφορά τη ζωή (γέννηση-επιβίωση) και το θάνατο, μια «κοινότητα πεπρωμένου», τα μέλη της οποίας είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους με αόρατους δεσμούς, που ξεδιπλώνονται στον ευρύτερο οικογενειακό σχηματισμό δημιουργώντας ένα πλέγμα αλληλεξάρτησης και ασυνείδητων σχέσεων που καθορίζουν, συχνά αποφασιστικά, το υπαρξιακό γίνεσθαι και επηρεάζουν το «πεπρωμένο» των ανθρώπων. Όταν προκύπτει συστημική ανισορροπία από αποκλεισμό, ενεργοποιείται μια εγγενής συστημική τάση επανόρθωσης, η οποία βιώνεται από τα υπόλοιπα μέλη ως χρέος και ενοχή και

Ας δούμε όμως πώς διηγήθηκε η ίδια την εμπειρία της.

Την ημέρα εκείνη, μπροστά σε μια μεγάλη ομάδα, πήρα το θάρρος να μιλήσω για το θέμα που με απασχολούσε. Κανείς μέσα στην αίθουσα δεν ήξερε για μένα. [...] Επέλεξα έναν άνδρα από το ακροατήριο για να εκπροσωπήσει τον Χαλίφ, μια γυναίκα για να εκπροσωπήσει εμένα και, τέλος, ένα τρίτο άτομο για να πάρει τη θέση του παιδιού μου. [...] Οι τρεις αυτοί άνθρωποι έφτιαξαν ένα τρίγωνο που κοιτούσε εσωτερικά. Μετά κάποιος πετάχτηκε από το ακροατήριο και είπε: «Εγώ θα κάνω την Ελλάδα», και κάποιος άλλος είπε: «Εγώ είμαι η Συρία». Όλα έγιναν αυθόρμητα λες και ένα αόρατο νήμα μάς ένωνε όλους μαζί. Ο κοινός τους καθόριζε τα πάντα. Η Ελλάδα στάθηκε ανάμεσα σε μένα και τον Χαλίφ και η Συρία απέναντί μου και δίπλα στον Χαλίφ. Ο Ομάν κινήθηκε προς το μέρος μου, χωρίς να γυρίσει την πλάτη στον Χαλίφ. Σιγά σιγά τα σώματα κινήθηκαν φτιάχνοντας έναν κύκλο. Ο Ομάν άπλωσε το χέρι και κράτησε εμένα και τη Συρία, η Ελλάδα άπλωσε τα χέρια στον Χαλίφ και μετά όλοι κρατήθηκαν σφιχτά σαν σε χορό, ενώ κοιτιόντουσαν στα μάτια. Ήταν πράγματι συγκλονιστικό αυτό που γινόταν. [...] Σαν να έβλεπα μπροστά μου το μέλλον. Αυτό που προσπαθούσα να κάνω, αυτό που επιθυμούσα να καταφέρει το παιδί μου. Να μην υπάρχουν σύνορα, όπως το ποτάμι δεν έχει σύνορα. Σε κάποια στιγμή ο συντονιστής ζήτησε από τον Χαλίφ να ευχαριστήσει την Ελλάδα. [...] Τα συναισθήματά μου ήταν πολύ έντονα. Σαν να περίμενα πάντα να ακούσω αυτά ακριβώς τα λόγια. Έκλεισα αυτή την εικόνα στην καρδιά μου. Αυτή η εικόνα έγινε ένας φάρος για να μου δείχνει το δρόμο.

αντιμετωπίζεται ως ακαταμάχητη δύναμη αποπληρωμής και εξάλειψης της ενοχής. Έτσι, ένα άλλο μέλος ταυτίζεται ασυνείδητα με αυτόν που αποκλείστηκε και τον εκπροσωπεί, ώστε να επιτευχθεί η εξομάλυνση και να αποκατασταθεί η ισορροπία στο σύστημα (βλ. και Hellinger B., Gunthard, W., & Beaumont, H., *Η Κρυφή Συμμετρία της Αγάπης*, επιμέλεια Δ. Σταυρόπουλος, 2η έκδοση, Medicum, Αθήνα 2002).

Αυτή η εμπειρία ήταν πολύ σημαντική για την πορεία μου στην ομάδα. [...] Ο γιος μου δεν θα χρειαζόταν να διαλέξει τη Συρία ή την Ελλάδα. [...] Θα μάθει να συνθέτει δημιουργικά ό,τι έχει πάρει από μένα και τον πατέρα του και από τις δυο του πατρίδες. [...] Επικοινωνούμε συχνά με το γιο μου στο τηλέφωνο, έρχεται συχνά στην Ελλάδα και ξέρω ότι η μεγαλύτερη ανακούφιση που του δίνω είναι να με βλέπει χαρούμενη, ήρεμη και να προχωρώ στη ζωή μου. Το καλοκαίρι που μας πέρασε, όταν ήρθε ο Ομάν, συζητήσαμε την πιθανότητα να μείνει μαζί μου στην Ελλάδα. [...] Τελικά προτίμησε να γυρίσει πίσω στη Συρία. [...] Ξέρει ότι μπορεί να είναι και εδώ και εκεί χωρίς να προδίδει κανέναν. [...] Πιστεύω ότι οι δυσκολίες αυτές έκαναν το παιδί αυτό πιο ανθεκτικό συναισθηματικά. Έχει πλουτίσει εσωτερικά, γιατί αξιοποιεί τα πολιτιστικά στοιχεία και των δυο πατρίδων του και έχει κατακτήσει πολύ σημαντικές δεξιότητες ζωής, όπως ευελιξία, κοινωνικότητα, προσαρμοστικότητα. [...] Μιλάει πολύ καλά τρεις γλώσσες, αραβικά, ελληνικά και αγγλικά. [...]

Την τελευταία φορά που ήρθε, μου είπε ότι μια γάτα στην αυλή τους γέννησε πολλά γατάκια και το ένα που έγινε το αγαπημένο του το υιοθέτησε. «Του έδωσα, μαμά,» μου είπε «τρία ονόματα: ένα αραβικό γιατί ζει εδώ, ένα ελληνικό για να τον φωνάζει κάποιος Έλληνας στο σπίτι μου και ένα αγγλικό, μήπως το χρειαστεί, μια και τα αγγλικά είναι παγκόσμια γλώσσα».

Ο Ομάν απέκτησε έναν κοσμοπολίτη γάτο που μοιάζει πολύ στον ίδιο: μπορεί να επικοινωνεί με όλους τους πολιτισμούς και έχει τη δυνατότητα να περιπλανηθεί με σιγουριά στα πέρατα του κόσμου.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amato, P.R. & DeBoer, D.D. (2001). The transmission of marital instability across generations: Relationship skills or commitment to marriage? *Journal of Marriage and Family Therapy*, 63, 1038-1051.
- Bernstein, A.C. (1999). Reconstructing the brothers Grimm: New tales for stepfamily life. *Family Process*, 38, 415-429.

- Goldsmith, J. (1982). The postdivorce family system. In F. Walsh (ed.), *Normal family processes*. New York: Guilford Press.
- Hagestad, G.O. (1988). Demographic change and the life course. Some emerging trends in the family realm. *Family Relations*, 37, 405-410.
- Horowitz, J.A. (1999). Negotiating couplehood: The process of resolving the December dilemma among interfaith couples. *Family Process*, 38, 303-323.
- Imber-Black, E. & Roberts, J. (1992). *Rituals of our times: Celebrating, healing and changing our lives and our relationships*. New York: Harper Collins Publishers.
- Katakis, C. (1988). Viewing individuals and families as purposeful systems: implications for therapy. *Dynamic Psychotherapy*, 6 (2), 160-166.
- Κατάκη, Χ. (1995). *Το μωβ υγρό*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κατάκη, Χ. (1998). *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας* (9η έκδοση). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κατάκη, Χ. & Ανδρουτσοπούλου, Α. (επιμ.) (2003). *Με γόμα και καθρέφτη: Εννιά ιστορίες συστημικής ψυχοθεραπείας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κατάκη, Χ., Ανδρουτσοπούλου, Α., Γαβριηλίδου, Α., Γρηγοροπούλου, Ε. & Λάκκα, Ε. (1999). Η σχέση του ζευγαριού: Τάσεις και εξελίξεις στην Ελλάδα στη δεκαετία του 1990. *ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ. Το Περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας*, 6, 20-37.
- Kiernan, K. (2003). Cohabitation and divorce across nations and generations. CASE Paper 65, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Killian, K.D. (2002). Dominant and marginalized discourses in interracial couples' narratives: Implications for family therapists. *Family Process*, 41, 603-618.
- Mason, M.A., Skolnick, A., & Sugarman, S.D. (2003). *All our families*. New York: Oxford University Press.
- Morrissey, S. (2002). The new neighbors. Domestic relations law struggles to catch up with change in family life. *American Bar Association Journal*, 88, 37-41.
- Μουσούρου, Α.Μ. (2003). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Pinsof, W.M. (2002). The death of "Till death us do part": The transformation of pair-bonding in the 20th century. *Family Process*, 41, 135-151.
- Uhlenberg, P. (1980). Death and the family. *Journal of Family History*, 5, 313-320.
- Visher, E.B. & Visher, J.S. (1988). *Old loyalties, new ties: therapeutic strategies with stepfamilies*. New York: Brunner/Mazel.